

Научная статья

УДК 821.352.3-1"19":808.1Хатков

ББК 83.3(2=Ады)6

Х 98

DOI: 10.53598/2410-3489-2021-3-282-142-150

Лирическое и эпическое начало в поэзии Ахмеда Хаткова

(Хъаткъо Ахъмэд ытхыгъэмэ лирикэмрэ эпикэмрэ къазэрэхафэрэр)

(Рецензирована)

Нуръят Хазретовна Хуажева¹, Асиет Асланбечевна Хатхе²

^{1,2}Адыгейский государственный университет, Майкоп, Россия,

¹norahej@mail.ru, SPIN (Science Index) – 7632-6893

²xatxe70@mail.ru, SPIN (Science Index) – 5808-2329

Аннотация.

Рассматриваются содержание, тематика и художественные черты поэтических произведений Ахмеда Хаткова, лирическое и эпическое начало в его творчестве, что тесно связано с постреволюционной эпохой в нашей стране. Выявляются истоки творчества, связь поэзии с фольклором адыгов, с традициями русской классической литературы. Выделяются этапы художественного творчества Хаткова (первый – 1920-е; второй – 1930-е годы) и их особенности. Поэтические произведения первого этапа – начало письменной поэзии адыгов, они посвящены природе, фактам из повседневности, небольшим картинкам действительности, поэт не стремится показать лирические переживания героев, широкое эпическое осмысление фактов жизни. Отмечается, что второй этап – это зрелый период творчества, расширяется тематика, появляются множество произведений с лирическим и эпическим составляющими, новые стилистические приемы, углубляются переживания и мысли лирического героя, стали складываться литературные жанры оды, лиро-эпической поэмы. Особое внимание уделено вопросам мастерства поэта в произведениях 1930-х годов, анализу выразительно-изобразительных средств, использованных в лирике.

Ключевые слова:

поэзия, эпика, лирика, лирический герой, лиро-эпическая поэма, сюжето-строение, стихосложение, выразительно-изобразительные средства

Original Research Paper

Lyrico-epic fundamentals in the poetry of Akhmed Khatkov

Nuryat Kh. Khuazheva¹, Asiet A. Khatkhe²

^{1,2}Adyghe State University, Maykop, Russia,

¹norahej@mail.ru, SPIN (Science Index) – 7632-6893

²xatxe70@mail.ru, SPIN (Science Index) – 5808-2329

Abstract.

The paper examines the content, themes and artistic features of the poetic works of Akhmed Khatkov, the lyrical and epic fundamentals in his work, which is related to the post-revolutionary era in our country. The origins of creativity, the connection of poetry with Adyghe folklore, with the traditions of Russian classical literature are revealed. The stages of Khatkov's artistic creativity are distinguished (the first - the 1920s; second - 1930s) and their features. The poetic works of the first stage are the beginning of the written poetry of the Adyghes, they are devoted to nature, facts from everyday life, small pictures of reality. The poet does not seek to show the lyrical experiences of the heroes, a wide epic understanding of the facts of life. It is noted that the second stage is a mature period of creativity, the subject is expanding, many works with lyrical and epic components appear, new stylistic techniques, the experiences and thoughts of the lyrical hero deepen, literary genres of the ode and lyrico-epic poem began to take shape. Particular attention is paid to the issues of the poet's skill in the works of the 1930s, the analysis of expressive and pictorial means used in lyrics.

Keywords:

Poetry, epic, lyrics, lyrical hero, lyrico-epic poem, plot-making, versification, expressive-pictorial means

Усак1оу Хъаткъо Ахъмэд къызыыхъугъэр илъэси 120-рэ хъугъэ. Ильэс 36-рэ тхак1ом къыгъэш1агъэр, гууз хъылъэм ыгъэпсэугъэп, ау жъогъохечъым фэдагъиши1эныгъэ, адигэ культурэм изылтъэныкъо къыгъэнэфи, ащымыгъупшэжъын лъэуж къыгъэнэшъугъ. Уахътэу къызхэхъухъагъэр къинигъэ, Совет хабзэр къыдахыгъэ1агъ, ащ ш1о1агъабэ къыхъыгъ, лъэпкъ ц1ык1умэ автоном хэкур, тхыбзэр, тхыгъэ литературэр, еджап1эхэр, бзылъфыгъэмэ фитныгъэхэр къафиҳыгъэх. Хъаткъо Ахъмэд ефэнд унагъо къихъухъагъами, Совет хабзэр ыгу1и, ыпсэ1и ыштагъ, иакъыли, иш1эныгъи фигъэ1орыш1агъ, ытхыгъэхэр зэк1эри щы1эк1ак1эм иорэдых, хэбзак1эм фэгъэхыгъэх. Ащ ишыхъат апэрэ усэу «Л1ыхъужъ плъыжъ» зыфи1оу Гъобэкъуае к1элэгъаджэу щылажъээ щитхыгъэр:

Шъхъафитныгъэ хъярыр
къэтыхъумэнэу
Дунай маш1ом тэ тыкъыхахъ,
Тхъамык1э лъэпкъэу тыдэк1э
щы1эми
Алгъихэр изышьурэм сэр
къафитэх [1: 9].

Усак1ор лъэпкъ ц1ык1ум,
ц1ыф тхъамык1эм, лэжъак1ом

фэгумэ1ыщтыгъэ, гугъэу и1эр зэклэри Совет хабзэм рипхыщтыгъэ. К1орэм дезгъаштэрэ псалъэк1э (маршк1э) гъэпсыгъэ усэу «Тек1уагъэх». Къыдахыгъэ хэбзак1эм ехыл1агъ усэу «Дзэк1огъу мафэр», героир чэфы, гуш1уагъом хэт, зэрэдунаеу къыщыгуш1ук1эу къыщэхъу, ихэгъэгу къыухъумэнэу мак1ошь. Хъаткъо Ахъмэд Къок1ыпл1эм илэжъак1омэ я Коммунистический университет (КУТВ) зыфи1оу Москва дэтыгъэм щеджээ ытхыгъ лэжъак1ом фэгъэхыгъэ усэ, ар лэжъак1ом игимн пл1омэ хъущт:

Сэ си1эжъак1у,
О учырак1у,
Къаштэ п1апэу
Непэрэ зымафэм
Маш1ом упэтэу,
Сыджым утеозэ,
Уатэм к1ихыгъэр.
(«Къаштэ п1апэ!»)

Усэм орэдыщъо къыхэ1ук1ы, гум иубытэгъо1у, ц1ыфыбэмэ агу илъыр зэхихи, къы1ожыгъэ фэд, джары Тхъам тхэн талант къыхилъхагъ зыфа1орэр. «Седжэшт сижъышхъэм» (1924) фиусыгъ джыри Москва щитхыгъэ усэм, жэры1о усэк1ошхоу Теуцожь Цыгъо ынэгу к1этыгъэн фай ар зетхым, я 20-рэ л1эш1эгъум икъежъап1э еджэным адигэхэмк1э, хэтрэ

ц1ыф1и насыпыгъэ зэрэхэлъыр къыригъэлъэгъук1ыгъ:

*Къаштэ тхылъыр, къеджэ итым,
Тумы охьу а мыш1энгъэр!...
Ашъыу, орэкъин, мыдэ къало
зэужэ,
Земыгъэгъап сывэрэжэк1э-пак1эм!
Къэк1ошт псэук1эм сидэлэжъэн
пай
Седжэшт сижъышхъэм!*

Еджэнным фал1эштыгъэмэ, ышъхъэ къы1ат зыш1оигъомэ ащыщыгъ адыгэ бзылъфыгъэр революцием ыужырэ илъэсхэм, Кэрэшэ Темботи, Цэй Ибрахими, Хяткъо Ахъмэди бзылъфыгъэм итемэ а лъэхъаным тхыгъэ пчъагъэхэм къащызэ1уахыгъ. Джащ фэд «Пшъэшъиш ятхыд» зыфиорэ усэри: к1элэгъэдже курсым к1о аш1оигъоу, ябынмэ амыт1упщыхэ зэхъум, загъэбыльи, пшъэшъиш къалэм к1уагъэх щеджэнхэу. Мыр хъугъэ шы1пкъэм, къуаджэу Адэмые щыхъугъэм тэхыгъ, пшъашъэмэ л1ыгъэ зэрэхъагъ, «анэ къызыфизэу, агу зыхэт1агъэу, гъесэныгъэм к1эхъопсхэу ащ зыфырагъэхыгъ». Еджэнным итемэ Хяткъом иусэхэу «Нек1ох еджап1эм», «Пионер» зыфи1охэрэм ащылыпэдзэжы, ахэр к1оным диштэхэу, марш зыфа1орэм тегъэпсык1ыгъэх.

Хяткъо Ахъмэд ыгук1и, ыпсэк1и зыщыгугъурэ Совет хабзэм къыздихырэ к1эр зэк1э къытхыхъэштыгъэ, Адыгэ автоном хэкур зышы1эр илъэсибл зэхъум усэу «Ялыу гъибл» фигъэшъошагъ, ащ нэмык1эу «Хэку зэ1ук1эм теджэ». Усак1ом 1920-рэ илъэсхэм итхак1э къыхъэштырэ: щы1эк1ак1эм ынэгу, ащ гуш1уагъоу хэлъыр, жъымрэ к1эмрэ зэгъэпшэныр, ц1ыфыбэмэ ац1эк1э щы1эныгъэр къэтыгъэныр, ау ежь ыгу ихъык1ырэм - лирикэм икъэгъэлъэгъон фэмак1эу.

Хэбзак1эм къыхъигъэмэ ащыщ чылэм дэсхэр зэхэшагъэхэу зэдэлэжъэнхэр, апэрэ трактормэ къоджэдэсмэ гуш1уагъоу къафихырыэр, гъэзетэу «Адыгэ псэук1эм» иапэрэ номер къызыдэк1ым, лирическэ героим-авторым насыпыгъэу

къек1у1гъэр, хъохъу шъуашэр ыгъэфедээ, усэмэ къазэрэшыри1отык1ырэр. Адыгэ 1оры1уатэм усак1ом хэш1ык1 ин фыри1агъ, ащ 1офи1агъ-у1у1гъэр, усэзэхэлъхъак1эу, жанрэу къышытыгъэхэр Ахъмэд иусабэмэ къаҳэтэгъэшы, «Хэку зэ1ук1эм теджэ» (1929) зыфи1орэм хъохъу жанрэ къек1оу щигъэфедагъ:

*Тилэжыгъэ гъэбэжъоу,
Чы мыжъуагъэ имылъэу,
Тигъогухэр убагъэу,
Ти1офи1агъэ тфэ1агъоу,
Совет 1офи1р т1э илъэу...
Хэку шъхъафитыр зэрэпи1ын!*

Усэу «Типсы шхъухъаш1» (1929) зыфи1орэм 1оры1уатэм ифэмэбжымэ зэрэхэлъагъорэм фэдэу усак1ом иусэзэхэлъхъэ1э талант, ыгу ихъык1рэр, игупшысэхэр къызэрэри1отык1ышъурэр, лирикэ лъагэм зэрэнэсышъурэр хэтэлъагъо:

*Ти Лабэ нэ1уи,
Пцелыбэр ынапц,
Мыжъуак1эр цэжъгъэеу
Зэдик1эу къы1онс...
Зы нэпкъым нэпч реты,
Гуеуты, зы1уедзэ,
Зыкъедзы, къэбанэ,
Къэнагъэр лъехъыжы.*

Лирическэ усэм ик1эух авторым къыщ1о: псыхъом сыд иемылычыгъэми, Совет хабзэр къытек1ошт, гидростанцэм к1иши1эшт, джащ фэд щы1эк1ак1эри – къэбгъэуцужжын плъэк1ыщтэп. Усак1ом тыкъэзыу-цуухъэрэ дунаим икъэтхыхъан хэгъэгу 1офи1 эрепхыжы. Зигугъу къэтш1ыгъэ усэм ыпэрэ илъэсихым къык1оц1 усак1ом ытхыгъэхэм («Лэжыгъэм имаф», «Трактор», «Гъатхэ») щы1эк1ак1эм къыхъэхыгъэ 1офи1агъох, лъэнныкъох, гузэхаш1эх къашигъэлъэгъуагъэр, ц1ыфыбэмэ яеплъык1эх, ягуш1уагъу, ежь ыгу ихъык1ырэм икъэгъэлъэгъон (лирикэ шы1пкъэр) 1920-рэ илъэсхэм ауж къинэштыгъэ. Усак1ор ежь ымэкъэ шы1пкъэ, икъэгъэлъэгъуак1э, истиль лъэхъу, гъогук1эхэр еүшэтих. Поэтым къыдигъэк1ыгъэх рассказэу «Сыбылым фэк1од» (Краснодар, 1928), инсценировкэхэр зыдэт

сборникеу «Къежъэгъак1» (Краснодар, 1930), усэ тхылъхэу «Пицналь» (1931), «Часовой» (1935), уса-к1ор щымы1эжъеу къыхауты усэ тхылъ «Мужество» (Ростов, 1938), усэ, орэд пчъагъэ журнアルмэ, гъэзетмэ, сборникмэ къадигъэхъагъ («Адыгэ 1эдэбыят угъоигъ» (1924), К1эрэцэ Тембот, Хъаткъо Ахъмэд «Литературэмк1э хрестоматие. Школ ублап1эм пай. 1 едзыгъу» (1937)).

Усэу «Бырулэжъ идау» 1931-рэ ильясым ытхыгъ, шы лэжъак1ом фэгъэхъыгъ, адигэ 1оры1уатэм хэт «Щындые быгъум игъыбзэ» теш1ык1ыгъ. Ахъмэд шым иобраз 1упк1еу къытыгъ, ар цыфым фэд, икъинхэр, узэрэдэзек1оштыр къелуатэ, «тэ»-ри лирическэ «сэ» зыфиорэри щыгъэфедагъэх.

Хъаткъо Ахъмэд иусэу «Сырий, ежъ зыери сэры» (1931) зыфиорэм къыгъэлъэгъуагъ тхак1ор лирикэ шъыпкъэм игъогу зэрэтеуцуагъэр, джы нэсэ хэкум инэплъэгъу имык1ыгъэмэ, джы зэрэхэгъэгоу, Урали хэтэу, усэм хэлажъэх. Ащ «гъогурык1ом иблокнот тхъап» ят1онэрэ ц1еу фиш1ыгъэр. Лирическэ геройр – авторыр паровозк1э Урал ма-к1о, мэш1окум исэу мэфэ пчъагъэ гьогум тет, ылъэгъурэ зэк1э тынэгу къык1егъеуцо, усак1ом игупшысэхэр, ыгу ихъык1рэр 1упк1еу къетхыхъэ, «хэгъэгум сырый, ежъ зыери сэры» зыфиорэ гущы1эхэмк1э къеухыжъы.

Зэужэ зие нэгур
Непэ сэси1.
Сихэгъэгушхо 1апл1 есщэк1ыни,
Зэскъузил1эни сэ сыгу елъэк1ы,
Сэ сышэ1эфэ ар сибгъэгъушт.
Сыл1эми мыл1эжъэу сиорэд
къэнэшт...
Тихэгъэгү Ѣыдгъэпсрэр
Сиорэд хэлъышт.

«Итворчествэ поэзием хищаагъ, ащ ихабзэхэм, ишэнхэм атырищаагъ», –къеушыхъаты ш1энныгъэлэжъеу Къуныжъ Мыхъамэт [2: 28]. «Жъыгъо» зыфиорэ усэми лирикэ шъабэр къыхэшы, лирическэ геройим ышъхъац тхъуагъэ, ыныбжь

хэ1отагъ, ау ыгу к1алэ, псынк1э, дунаир ш1у ельэгъу, ащ жъыгъор къынэмьысынэу мэгугъэ:

Жъыгъор тэ к1ошт.
Джар си1эрэп.
Садэжъ къежъэшт,
Ау сдэнэп.
Осэу къыстесэнэу
Жъыгъор фит,
Ау сыгу нэсынэу
Си1ырэп ар фит.

Хъаткъо Ахъмэд адигэ рифмэм дык1ыгъоу Европэм къик1ыгъэ урыс усэзэхэлъхъак1эри ипоэзие щегъэфедэ, анахъеу ар къызхэшырээр 1930-рэ ильясхэм ытхыгъэхэр ары, ащ нэмьк1еу усэм изэхэтык1эштэй, бзэу ыгъэфедэштэй, лирическэ героим – авторым иобраз икъызэ1ухын игъэ1отыгъэу адэлажъэ [3]. Лирическэ усэ чъепхъыгъэмэ ашыщ «Сибилет» зыфиорэр темэу къыхихыгъэмк1и, бзэу зэрэтихъыгъэмк1и, гум ихъык1рэр къызэри1уатэрэмк1и; ыгук1и, иакъылк1и тхак1ом ыштэгъэ хабзэм изы лъэнэыкъу комсомолым ухэтэу уихэгъэгү уфэлэжъэныр:

Сиджабгъу бгъэджыбэ
Сибилетэу сик1асэу,
Комсомолэу сывием
Къыситыгъэр ерэлб.
Сэмэгубгъур пхыралэу,
Сыгуу 1элыр къэласэу,
Мысысыжъэу зыщыхъурэм,
А билетыр ишъухыжь.
Щызэгоштухи сашхъагъы,
А слъэкъуац1э зэрьтхагъэм
Сик1есагъэшт седжэнэир,
Сэшт пайк1э шъукъедж.

Ахъмэд Москва щеджэштэгъэ, гууз хылъэ зэри1эр къызыра1ом, ипсауныгъэ пылтъянэу уахътэ къыхигъэк1ыщтыгъэп, хэкум, культурам якъэ1атын и1ахышхо хилъхъэштэгъэ, зышъхъасыжь имы1еу 1офыгъо пчъагъэ зэдифыштэгъэ, усэу «Сибилет» къыхэшыгъ бэ зэримыгъэш1эштэй зэрэзэхиш1эрэр, ауштэуи къыч1эк1ыгъ.

Лирикэр зыщыпытагъэмэ ашыщ поэмэу «Цыфыр ѩэрэ1 – Ѣы1эмэ нахъыш1у» (1937) зыфиорэм, ащ итхын зэпхыгъэр тхак1оу Николай

Островскэр ары. Кэрэшэ Темботрэ Хъаткъо Ахьмэдрэ сымаджэу, п1эхэлтээу Шъачэ щы1эгъэ тхак1ом ыдэж к1огъагъэх, ашымыгъупшэжынэу Островскэм далъэгъугъэ пытагъэмрэ щэ1эгъешхомрэ агу къинагъ, романэу «Как закалялась сталь» зыфи1орэр адыгабзэк1э зэдзэк1ыгъу ратыгъ, агъэгуш1уагъ. Хэгъэгум щаштэгъэ Конституциер ильэсипш1 зэрэхъугъэм ык1и тхак1оу Островскэм зэрэлук1агъэм къыгъэущыгъэ гупшысэхэр лирическэ поэмэм лъапсэ фэхъугъэх, лирическэ героеу къыхафэрэр л1ыгъыр ары, ащ дуняяк1эм дунэежъыр регъапшэ гукъэк1ыжхэмк1э, уасэ зими1э зэфэхъыссыжъыр рефрен ш1ык1эм тетэу тхыгъэм бэрэ героим къышцело:

*Ц1ыфыр щэрэ1 – щы1эмэ
нахьыш1у,
Ащ нахь гуш1уагъо тетэн
дунаим!*

Профессорэу Къуныжъ Мыхьамэт усэр инэшанэхэмк1э одэм гуегъэуцо, ц1ыфым иорэдышишоу ык1и поэмэ штуашэ и1эу елъытэ. Хъаткъо Ахьмэд иусабэмэ орэдыштю къахэ-1ук1ы, псынк1еу, гум иубытэгъо-ш1ухэу гъэпсыгъэх, орэд шъыпкъэхэри зэхилтхъагъэх: «Колхоз орэд», «Дзэ плъыжым сэк1о», «Часовой», «Косынкэ плъыжъ».

*Косынкэ плъыжывыри, ай, ай, ай,
Дахэу к1эсэпхэри, ай, ай, ай,
1офыр сэухыш1 еджак1о сэк1о,
Сыхьатымафэба джар.*

Хэкум бэрэ къышца1уагъ мы орэдьыр ык1и 1оры1уатэм ишысэу, автор имы1эу нахьыбэмэ алъытэштыгъэ. К1элэц1ык1умэ афэгъэхъыгъэ усаби, баснэхэри ытхыгъэх Хъаткъо Ахьмэд: «Тхъак1умк1ыхъэм сифэдэкъабз», «Чылэпхъеут», «Комбайн», «Зэк1э ек1ух», «Тыкъеухъумэ», «Еджэп1э хатэр». Мы усэхэр тыкъэзыуцухъэрэ дунаим, еджап1эм, к1элэеджак1омэ, псэуштхъэмэ афэгъэхъыгъэх, ахэмэ щы1эныгъэр, еджэныр ш1у уагъэлъэгъу, дунаир к1элэц1ык1ум къыфызэ1уэхы. Хъаткъо Ахьмэдрэ К1эрэшэ Темботрэ зэгъусэхэу ублэп1э еджап1эм

пае литературэмк1э тхылъ, хрестоматие зэхагъэуцуагъ, бэрэ аркытырадзэжъыгъ.

Лирикэ закъоп, эпикэми, эпическэ жанрэми 1оф диш1агъ Хъаткъо Ахьмэд, ар къызхэшырэр поэмэу «Хэта к1одырэр, тыда тызэк1урэр», мыхыгъэ поэмэу «Зулиф», пшысэ-поэмэу «Чэтыужъ хъаджэ-ефэнд зызэриш1ыгъэр». Апэрэ поэмэр Адыгэ автоном хэкур илъэси 10 зэрэхъугъэм фэгъэхъыгъ, ащ ипэублэ лирическэ героим – авторым ымак1э лъэшэу 1атыгъэу къыхэ1уки:

*Сэ насыпэу къак1орэм
сыри1отак1у,
Гук1одыгъо 1уатэр сэ
къысфэмыз,
Ащ изэмманы сиримыгъыбза1у.
Лээхганыр зэок1эу, ц1ыфхэм
захъожъыр
Нэрлээгъу 1офэу, тэ тыфэба-
нэш1 –
Сыришихъат!
Тихахъо фэбзакоу, тихахъо
фэдэгоу,
Гужъ зи1эу къэбанэрэмэ
Алъансэ тижъугъаплъ.*

Пэублэм ыгуж пычыгъуиц къэ-1о, апэрэир «Зэкъорбэнэ къоджэжъ» зыфи1орэр зыфэгъэхъыгъэр ижък1э адигэ чылэм тхъамык1агъоу дэлъыгъэр ары, ц1ыфмэ ашхын къамылэжышишъоу, ч1ыфэм хэмых-1хэу, щынагъор ашхъащыт зэпти-тэу. Ят1онэрэ пычыгъор «Емык1оу пыутыгъэр» зыфи1орэм образык1эу Шумафэ къыхэхъэ, ащ ишы1энныгъ-эк1э къинэу зыхэтыгъэр, зэтэуцон ымылтээ1эу баймэ зэрафэлэжъагъэр, ык1уач1э ахэмэ зэрэраштъугъэр къышц1уатэ. Анахь пычыгъо иныр ящэнэрэир ары – «Джы щытхъур, л1ыгъэр зыхэлъ» - мыш хэбзак1эм адигэмэ къафихыгъэ щы1эк1ак1эр игъэк1отыгъэу къыштэхъэ. Шумафэ л1ыгъжым ык1уоу Пыцэ героик1эу къыхэхъэ, дуняяк1эм ил1ык1у, илэжъак1у, ятэ ишы1энныгъэ къин егъэпшагъэу, епхыжыгъэу къегъэлъагъо, зэпэгъэуцун ш1ык1эр дэгъоу, ек1оу щыгъэфедагъ. Ящэнэрэ пычыгъом к1эу зэхэугъоягъэу къыштыгъэр поэмэмк1э бащэ мэхъу,

усак1ом – лирическэ героим ымакъ-эу пэублэм хэтыр пычыгъуицми «тэ» зыфиорэм хæk1ok1эжы, къы-1уатэрэм художественнаагъэу хэль-ыр фэмак1.

Мы поэмэр адьгэ поэзиемк1э, усэ-к1о ныбжык1эхэмк1э гъэхтэгъеш-хо хъугъэ. Апэрэу адьгэ литерату-рэм Хъаткъом лирэ-эпическэ поэмэ щитхыгъ, щык1агъэхэр илагъэми, сюжетыр зэрыбгъэпсыщтым, зэ-хэтык1эу илэштым, образмэ якъ-эгъэлъэгъон, лирикэмрэ эпикэмрэ гъусэ зэрээфэпш1ыщтым Хъаткъо Ахымэд 1офишхо адиш1агъ. Ет1а-ни къэ1огъэн фаер: Хъаткъо Ахымэд щымы1эжьэу 1938-рэ илтээсүм уса-к1ор ауби, ятэ зэрэефэндигъэр къы-па1эти, иусэхэу «Лэжьэк1о орэд», «Зэошху» зыфи1охэрэм къахэхыгъэ сатырэхэр хэбзак1эм пэуцух а1уи, итворчествэ изэгъэш1эн еджап1эмэ ач1ахи, илъэс 21-рэ игугъ аш1ыгъ-эп [4]. 1959-рэ илтээсүм Хъаткъом итхыгъэхэр дэтэу «Ц1ыфыр щэрэ1» ышъхьэу, Еутых Аскэр игуцы1апэ игъусэу, тхылъ къыдэк1ыгъ. Сбор-никым къыдэхъэгъэ усэхэм, по-эмэхэм зэк1 пломи хъунэу, тхак1оу щымы1эжьым ифитныгъэ ямы1эу гъэтэрэзыжыгъэхэр, гуцы1э зэ-блэхтүгъэхэр, сатырэ пчъагъэхэр ахэгъэк1ыгъэу къыхаутыгъэх, а зэк1эри редакторым ывшъэ дэфэх. Поэмэу «Хэта к1одырэр, тыда тызэ-к1урэр» зыфиорэм зы пычыгъорэ сатырэ 85-рэ хагъэк1ыгъ, ахэр къы-дэмылъытэу икъоу произведенияр зэхэпфын, уасэептын плъэк1ыщтэп.

Хъаткъо Ахымэд эпическэ жан-рэм рилхъагъэмэ ашыц пшиысэ-поэмэу «Чэтыужъ хаджэ-ефэнд зызэриш1ыгъэр». Мыщ исюжет 1оры1уатэм къыхихыгъ, ау ар ли-тературнэ произведениеу ыгъэпсыгъ: усэ шъуашэм рилхъхи, сюжетым зыригъэушъомбгъугъ, образык1э-хэр къыхигъэхъагъэх (мэкъумэшы-ш1эу Лау, Хъаджэ ефэндир, цыгъо 1ушхэу Асрэнрэ Ауджэджрэ). Про-фессорэу Пэнэшъу Уцужыкъо хегъеунэфык1ы: «С 20-х гг., со времени начала формирования новописьменной адыгейской литературы

у писателей пробуждается интерес к устному поэтическому творчеству. Речь идет не только о литературной обработке фольклорных произведе-ний, но и об использовании в твор-честве сюжетов и художественных средств народного эпоса, сказок и народных песен. Об этом свидетель-ствуют поэмы А. Хаткова, А. Га-дагатля, А. Евтыха, М. Паранука и др.» [5: 157]. «Чэтыужъ хаджэ-ефэнд зызэриш1ыгъэр» зыфиорэ пшиысэм композиции гъэнэфагъэ и1, чэтыужьым Лъабжъэкъо Пак1эр ц1эу феш1ы, ашк1э авторым къы1о ш1оигъор ц1ыф гъэнэфагъэ ык1ыб зэрэдэтыр ары. Лау иобраз лэжъэк1о тхъамык1э пчъагъэмэ ящы1эныгъэ уапашхъэ къыргэгъеуцо:

Ак1ырыплъэу унаггохэр
зэпек1ухъэ,
Лау шуни чэц зыт1ущэ лъып-
лъэу щехы.
Сыд мош Лау къышхъапэнэу
к1эрихын?
Б11эшхъит1ук1э ежъ къылэ-
жыирэ идэшихын.

Чэтыужьир, тхъамык1э псэ-уки1эм щысэ тырихынэу фэмыеу, Хъаджэ ефэндым ишы1ак1э, из-ек1уак1э лъэпльэ, зыфэе шъыпкъэр елъэгъу, хъор-шэрыгъэм ек1ужы, ефэндигъор «къызщельэ». 1оры-1отэ пшиысэм хэмийтэу усак1ом по-эмэм хегъахъэ ефэндым изытет икъэтхыхъян:

Б1шхъэ инэу хъэдэн фыжыр
ещэк1ыгъ,
Быхъу дэдэу, абэ ра1оу, зы щыгъ.
Ц1ыфхэр ехъэшъ, нэр ыгъапл1эу
Нэмазыгъхэр къедзыиш щыс,
мэ1ушъашъ.

Пшиысэ-поэмэм къыхэфэрэ цыгъо 1ушит1оу Асрэнрэ Ауджэд-жрэ ямыдэ1ухэу цыгъо хэкур ефэн-ды хъугъэ чэтыужьым дэжь къэ-к1ох, аш ы1орэр аш1ошъ мэхъу, игунхъэ ш1агъэхэр фагъэгъу. Мэшытым шъукъы1ахъ, «уазэ къышьуфэсш1ын, зырызэу, шъу1э сүубытзэ, тхъэ шъуфэс1он», – чэты-ужьым къыргэблагъэх, зырызэу хъакум къик1ырэр ышхызэ, цыгъо хэкур ыдьрыгъ.

1оры1уатэм ипшысэ къыхэфэрэ хъакур усак1ом мэштык1э зэблехъу, поэмэй игухэлъ нахь к1егъэтхъы: ефэндымэ зэрар къахы, шъуямыдэ1у. Поэмэй к1эух гъэнэфагъэ и1: чэтыужъым иосыет – хъор-шэрыгъэ зыхажъугъэль, ефэндигъор зыдэшту1ыгъ. Пшысэ-поэмэй къыхэфэрэ образхэр 1упк1эу къэтыгъэх, ятеплъэ, ягущы1ак1э, язек1уак1эхэр шъхвадж тафэу гъэпсыгъэх, эпитетыр, егъэпшэныр, метафорэр игъэк1отыгъэу щыгъэфедагъэх. Пшысэ-поэмэр цы1кумэ апаеп, нахьижъмэ афэгъэхыгъ, сыда п1омэ произведением ч1эгч1элтыгъбэ ин (аллегорие) хэлъ: ефэндым ищы1ек1э-псэу1к1э Сталиным иобраз хэтэлъагъо, ац и1умэтхэр чэтыужъымк1э къэгъэлъэгъуагъ. Поэмэр Хъаткъом зитхыгъэр 1937-рэ ильэс, партием зыхагъэ1ыгъэ уахът (заштагъэр 1926-рэ ильэс), хэгъэгум ихъухъэрэ мыхъо-мыш1агъэхэр, цы1фхэр зэрык1одхэрэр, зэрагъэ1ыстхэрэр ылъэгъуштыгъэ, Сталиным ихэбзэ жъалым зыфэдэр къыгуры1оштыгъэ. Ац къыхэ1эу пшысэ-поэмэй къыхэфэгъэ образхэр уахътэм иобразых, бэмэ уарагъэгупшысэ.

Хъаткъо Ахъмэд адыгэ прозэми («Тызэш1ок1одыннэп», «Джэджыкъопщиим икъэбар», «Былым фэк1од»), драматургиими («Чылэпый», «Къе-жъэгъак1», «Хымрадзыжыгъэхэр») и1ахь ахилъхъагъ. Тхыгъэхэм сюжет гъэнэфагъэ ахэлъ, композиции я1, образхэр нэгум къык1эуцохэу 1упк1эу къащытыгъэх, гущы1ек1эзек1ок1э шъхваф зыда1ыгъ, 1эпэ1есэныгъэ хэлъэу художественнэ шык1э-гъэпсык1эхэр ащигъэфедагъ. Темэу къащы1этыгъэхэр: лэжъэк1о тхъамык1эм икъин мыхуихъхэр, Джэджыкъопщиим ижъалым зек1уак1, адыгэ бзылъфыгъэ ныбжык1эм инасыпинчъагъ, тетыгъор зы1ыгъымэ язек1уак1. Идееву ахэлъыр: бай-тхъамык1э зэфыштык1эм, хабзэр зы1ыгъымэ яжъалымыгъэ, ижък1э къыщегъэжъагъэу адыгэ бзылъфыгъэм къинэу телъигъэхэм уарагъэгупшысэ. Литературоведэу

Къуныжъ Мыхъамэт Хъаткъом ирассказхэр ягъэпсык1эк1э Пушкиным, Чеховым ярассказмэ афегъадэ. «Каждое значительное произведение всегда особого рода обобщение, оно дает свою модель или авторскую картину мира» [6: 200].

1936-рэ ильэсым адыгэ тхак1омэ ясьездэу зэхащэгъагъэм Хъаткъо Ахъмэд поэзием изытетк1э до-клад къышиш1ыгъагъ, усак1омэ ятхыгъэмэ хэхъоныгъэу, щык1агъэу я1эхэм, ежь итворчестви хэукъоныгъэу щиш1ыгъэхэм шъхванигъгъэу къащытегуцы1эгъагъ. Къызыщыуцугъэ 1офыгъомэ ащышыгъ урыс ык1и советскэ литературэм ищысэхэм язэдзэк1ын, адыгэ тхак1омэ ятхэн 1эпэ1есэныгъэ хагъэхъонымк1э зэдзэк1ын 1офым дэлэжъэнхэу къызэряджэрэр. Ежь Ахъмэди ильэс пчъагъэрэ зыпылъыгъэ А.С. Пушкиним ихэшыпсык1ыгъэ усэхэр зыдэт тхылъ псэу зэридэк1ыгъэу 1936-1937-рэ ильэсхэм т1огъогогъо къыдигъэ1ыгъагъ. «Полтава» зыфи1орэ поэмэр тхылъ шъхвафэу къыхиутыгъагъ. А 1оф1агъэхэм Ахъмэд итемэхэр, илек-сикэ къагъэбаигъ, урыс поэзием иамалхэр къыз1эк1игъахъээ, сатыр к1эух рифмэр, образнэ къигъэлъэгъу1 амал зэфэшъхвафхэр Хъаткъо Ахъмэд адыгэ поэзием къыхищагъэх. Николай Островскэм ироманэу «Как закалялась сталь» зыфи1орэми изэдзэк1ын гъусэхэр и1эу Ахъмэд хэлэжъэгъагъ.

Хъаткъо Ахъмэд иусэхэмк1э, ипоэмэхэмк1э, критическэ статьяхэу ытхыгъэхэмк1э, произведение зэридзэк1ыгъэхэмк1э адыгэ литературэм ч1ып1э гъэнэфагъэ щиубытыгъ, усэ тхынным ылъапсэ ыгъэуцугъ, усэ1о ныбжык1эхэм поэтическэ гъогу зэгъэзэфагъэ къафызэ1уихыгъ (Пэрэнкъо Мурат, Еутых Аскэр). Ахъмэд ипоэзие хэхъоныгъэ ыш1ызэ лъык1отагъ, 1920-рэ ильэсхэм щы1энныгъэм к1эу къыхэтаджэрэр зэк1э иусэхэм къащитхыхъэштыгъэмэ, 1930-рэ ильэсхэм лирическэ героим иобраз 1упк1эу къегъэлъагъо, щы1энныгъэ

къиным, хэгъэгум яхыл1эгъэ темэхэр къелаты, эпическэ жанрэм иль поэмэхэр етхых, прозэмк1и расказхэмк1э зеушэты, лирикэмрэ эпикэмрэ зэгъусэху ипроизведениехэм ашегъэлорыш1эх. Хъаткъо Ахьмэд 1оры1уатэм исюожетхэр, имотивхэр, образ къэгъэлъэгъуак1эр, усээхэлъхъак1эр итворчествэ щигъэфедагъэх. Ау уахътэм къызэригъэлъэгъуагъэмк1э литературэм хэхъоныгъэхэр ыш1ын фэягъ, урыс

классическэ литературэм къытыгъэ сатырэ к1эух рифмэр, къэгъэлъэгъуак1эхэр, ек1ол1ак1эхэр адыгэ поэзием Хъаткъом къыхищаагъэх.

Хъаткъо Ахьмэд къыгъэш1агъэр мак1эми, дышъэ к1энэу къытфигъэнагъэр бэ, къытк1эхъухъэрэмэ гъэсэпэтхыдэ хахынэу гуштхъэлэжыигъэ мылкушху. Усэу «Сырий, ежь зыери сэры» зыфи1орэм къыциуагъ: «Сиорэд сатырмэ сэ спсэ ахэлъ.

Примечания:

1. Хъаткъо А.: ытхыгъэхэмрэ критикэмрэ / зэхэзгъ. М. Хъак1эмыз, Н. Хъуажъ, Н. Хъамырзэкъо. Мыекъуапэ: АКЬУ, 2010. 236 н. [Ахмед Хатков: творчество и критика: учеб. пособие / сост. М.Н. Хачемизова, Н.Х. Хуажева, Н.А. Хамерзокова. Майкоп: АГУ, 2010. 236 с.].
2. Къуныжъ М. Адыгэ усэм игъогу хэзыхыгъэр // Зэкъошныгъ. 2001. № 4. Н. 15-31. [Кунижев М.Ш. Основоположник адыгейской поэзии // Дружба. 2001. № 4. С. 15-31].
3. Кунижев М.Ш. Ахмед Хатков // История адыгейской литературы: в 2 т. Т. 1. Майкоп: Меоты, 1999. С. 427-464.
4. Шхъэлэхъо А. Хъаткъо Ахьмэд // Адыгэ литературэм итхыд. Апэрэ тхылъ. Мыекъуапэ: Адыгэ Республикаэм итхылъ тедзап1, 2008. Н. 276-314. [Схаляхо А.А. Ахмед Хатков // История адыгейской литературы. Кн. 1. Майкоп: Адыг. респ. кн. изд-во, 2008. С. 276-314].
5. Панеш У.М., Панеш С.Р. Проблемно-тематические и жанровые особенности поэм в адыгейской литературе 60-х – начала 90-х гг. XX века // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. Майкоп: Изд-во АГУ, 2017. Вып. 4 (207). С. 157.
6. Douglas A. Myth and Religion in Mircea Eliade. Garland Publishing, 1998. 386 p.

References:

1. Khatkov A.: works and criticism: a manual / comp. by M.N. Khachemizova, N.Kh. Khuazheva, N.A. Khamerzokova. Maikop: ASU, 2010. 236 pp.].
2. Kunizhev M.Sh. The founder of the Adyghe poetry // Druzhba. 2001. No. 4. P. 15-31.
3. Kunizhev M.Sh. Akhmed Khatkov // History of the Adyghe literature: in 2 volumes. Vol. 1. Maikop: Meoty, 1999. P. 427-464.
4. Skhalyakho A.A. Akhmed Khatkov // History of the Adyghe literature. Book 1. Maikop: Adyghe Republican Publishing House, 2008. P. 276-314].
5. Panesh U.M., Panesh S.R. Problematical-thematic and genre features of the poem in the Adyghe literature of the 60s – early 90s of the 20th century // Bulletin of the Adyghe State University. Ser.: Philology and the Arts. Maikop: ASU Publishing House, 2017. Iss. 4 (207). P. 157.
6. Douglas A. Myth and Religion in Mircea Eliade. Garland Publishing, 1998. 386 pp.

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Статья поступила в редакцию 09.07.2021; одобрена после рецензирования 23.08.2021; принята к публикации 14.09.2021.

The authors declare no conflicts of interests.

The paper was submitted 09.07.2021; approved after reviewing 23.08.2021;
accepted for publication 14.09.2021.

© H. X. Хуажева, А. А. Хатхе, 2021